

Martin Drenthen

Sieraad of woestenij?

Het morele ideaal van leven volgens de natuur

In de natuurgeneeskunde zijn genezers er in hun handelen op gericht de natuurlijke balans in het lichaam van de patiënt te herstellen. De natuur geeft daarbij richting aan het handelen van de geneeskundige. De natuurlijke toestand in een menselijk lichaam wordt in de natuurgeneeskunde aangeduid als 'harmonie van levenskrachten', 'evenwicht van energieën', 'stabiliteit', 'orde' etc. In al deze natuurconcepten wordt aangegeven wat wezenlijk is in de natuur en wat niet. Om bij de voorbeelden te blijven: evenwicht wordt gezien als essentieel in de natuurlijke toestand - terwijl verstoring van evenwicht als een afwijking van de natuurlijk toestand wordt opgevat. De natuur waarover hier gesproken wordt is niet de puur feitelijke natuur zoals die uit de natuurwetenschappen naar voren komt. Een leven is *altijd* in overeenstemming met de natuurwetenschappelijke natuur, omdat de natuurwetenschappen noodzakelijke wetmatigheden van de gehele - dode én levende - fysieke werkelijkheid beschrijven. De natuurwetenschappelijke natuur kan dan ook niet als norm voor het handelen gelden. De natuur die als norm in de natuurgeneeskunde wel een rol speelt is van een heel andere orde. Natuur is hier het wezen van de werkelijkheid, die in meerdere en mindere mate kan zijn verwezenlijkt. Een dergelijk natuurbegrip kan wél dienen als norm voor het medisch handelen: we moeten in ons handelen het wezen van de natuur (de balans) verwerkelijken.

In de lezingen van vanochtend werd ingegaan op de normerende rol van het natuurbegrip in de natuurgeneeskunde. In deze lezing wil ik aanzetten bij een bredere normativiteit, die wellicht te maken heeft met de reden waarom mensen besluiten natuurgenezer te worden. Ik wil het hebben over het morele ideaal dat zegt dat een leven volgens de natuur een *goed* leven is. Lange tijd hebben mensen hun morele idealen, hun criteria en handelingsrichtlijnen begrepen in termen van natuurlijkheid. Hun morele ideaal was een 'leven volgens de natuur'. Overeenkomstig de natuur leven betekende zoveel als: leven overeenkomstig een ordening die wezenlijk was voor de werkelijkheid en die voortkwam uit de eigen aard van die werkelijkheid. - Ik noem dit een '*normatief natuurbegrip*'. Dit natuurbegrip is in de loop van de geschiedenis meer en meer problematisch geworden, maar speelt ook nu nog een rol in ons morele leven.

Over dit normatieve gebruik van het begrip natuur wil ik het hier hebben. Ik wil aan de hand van een grove schets van twee momenten uit de geschiedenis van het natuurbegrip laten zien hoe ons hedendaagse natuurbegrip is ontstaan. Allereerst ga in op de natuuroppvatting in de antieke oudheid waarin de natuur als een moreel oriëntatiekader werd gezien. Ik zal uitleggen hoe het morele ideaal van leven volgens de natuur vanuit die oppvatting werd vormgegeven, en hoe een beroep op de natuur als antwoord kon dienen op de vraag wat een leven tot een goed leven maakt. Vervolgens maak ik een grote sprong in de geschiedenis en laat zien hoe zo'n natuuroppvatting ten tijde van de verlichting, met de opkomst van de moderne natuurwetenschap, problematisch wordt, en plaats maakt voor beeld van natuur als moreel neutraal materiaal. Daarna wil ik aantonen dat als gevolg van de historische ontwikkeling de natuur tegenwoordig dubbelzinnig is geworden. Ik zal laten zien dat de klassieke natuuroppvatting in onze huidige tijd weliswaar van de voorgrond is verdrongen door de wetenschappelijke natuur, maar niettemin in ons morele leven en spreken een belangrijke rol is

blijven spelen. Ik zal enkele problemen bespreken die met deze dubbelzinnigheid te maken hebben en eindigen met twee vragen: (1) wat betekent deze dubbelzinnigheid voor de hedendaagse natuurgeneeskunde en (2) wat kan een 'leven volgens de natuur' vandaag de dag nog betekenen.

Een korte geschiedenis van het natuurbegrip¹.

De klassieke tijd: de natuur als sieraad

Het natuurbegrip heeft een lange geschiedenis die zo oud is als de mensheid zelf. Het natuurbegrip van de oude Grieken heeft zijn wortels in het mythische verstaan van de wereld gedurende de oertijd, maar vindt bij de Griekse denkers voor het eerst een systematische uitwerking. Het antieke natuurbegrip heeft op het eerste gezicht een sterke verwantschap met de natuurbeeld zoals dat in de natuurgeneeskunde naar voren komt. De Grieken zagen de werkelijkheid als een groot betekenisvol geheel met een bepaalde orde waarin alles zijn natuurlijke plaats had - de kosmos. In de kosmos heeft elke ding, elke plant en elk dier een eigen doel, een eigen bestemming die innig samenhangt met hun diepste essentie. Als alle dingen zich overeenkomstig hun eigen wezen gedragen, dan is de kosmos 'in orde' en is de wereld een zinvol geheel, een harmonie. Het Griekse woord 'kosmos' betekende dan ook niet alleen 'werkelijkheid' en 'wereld' maar ook 'orde', 'regelmaat', en zelfs 'sieraad'. Daarmee geven de Grieken aan de werkelijkheid als een harmonieus, schitterend en goddelijk schouwspel te beschouwen.

De Grieken beschouwden zichzelf als integraal deel van deze natuur. Ook de mens heeft een plaats in de geordende werkelijkheid - de kosmos. En ook voor de mens geldt dat zijn natuurlijke bestemming overeenkomt met zijn essentie. Wanneer de mens overeenkomstig zijn diepste wezen leeft, dan leeft hij in harmonie met de kosmische orde, en is zijn leven goed. Volgens de meeste Griekse denkers is de mens in essentie een vrij en redelijk wezen: een zoon logon, of - om de latere Latijnse term te gebruiken - een *animal rationale*. De mens is een dier, dat zich slechts in zoverre van andere dieren onderscheidt dat het vrij en redelijk is. De redelijkheid van de mens is geen feitelijke eigenschap, maar een vermogen. Een mens is niet altijd redelijk, maar hij *kan* redelijk zijn, en pas voor zover hij redelijk is, is hij waarlijk mens. Dat de mens vrij is betekent dat hij in principe in staat is de kosmische orde te verstoren. Maar voor zover hij redelijk is, kan hij zich ook richten naar de natuurlijke ordening en zich harmonieus invoegen in het kosmische geheel.

We zien hier dat het natuurbegrip in twee opzichten een normatieve rol speelt. Ten eerste wordt gesteld dat de mens redelijk *moet* zijn, omdat hij van nature en in essentie een redelijk wezen *is*. De mens kan weliswaar onredelijk zijn, maar de rede is zo wezenlijk voor zijn menselijkheid, dat hij zichzelf onrecht aandoet wanneer hij niet aan zijn rede gehoorzaamt. Een tweede manier waarop de natuur normatief is, heeft te maken met de kosmische harmonie waarover ik hierboven sprak. De redelijke mens ziet in dat de werkelijkheid een zinvol geheel is en kent zijn plaats binnen die kosmische orde. De wijze mens ziet in dat het een morele opgave is om zich in de verwerkelijking van zijn vrijheid te richten op de voorgegeven kosmische orde die hij in de werkelijkheid aantreft. De wijze bestudeert de natuur en probeert via deze natuurbeschouwing te achterhalen hoe de mens leven moet. Dit is de reden waarom de Ionische natuurfilosofen ook als wijze mensen werden gezien: door studie van de werkelijkheid wisten ze waaruit een goed leven bestond. In de ethiek noemen we zo'n opvatting '*klassiek naturalisme*', omdat alle werkelijkheid - ook onze normen - worden begrepen in termen van natuurlijkheid.

De moderne tijd: natuur als woestenij

Het antieke gedachtegoed blijft in het Europese denken over de natuur lange tijd een belangrijke rol spelen. Tot in de Middeleeuwen speelt de klassieke natuurvisie - waarin de nadruk ligt op de zinvolle orde in de natuur - een grote rol, al is in de uitwerking van dit gedachtegoed onder invloed van het Christendom wel het een en ander veranderd. Met de opkomst van de natuurwetenschappen in de zeventiende eeuw en de erop volgende Verlichting in de achttiende eeuw zien we echter de klassieke natuuropvatting drastisch veranderen. De mens gaat de natuur *wetenschappelijk* bestuderen. Dat moet zo objectief mogelijk gebeuren, waarbij de mens zijn eigen subjectieve oordelen zoveel mogelijk buiten beschouwing dient te laten en zich moet beperken tot een neutrale beschrijving van de feiten. Inzet van de nieuwe kennis van de natuur is niet zozeer het vinden van de natuurlijke bestemming van de mens, maar het willen beheersen van de natuur. De orde en wetmatigheden die de natuurwetenschap uit de natuur afleidt verschillen van de kosmische orde van de Grieken: de moderne natuurwetten zijn geen *morele* wetten meer. Het zijn geen wetten die de natuur aan *ons* voorschrijft, maar wetten waaraan de natuur zelf gehoorzaamt en die de mens kan gebruiken om de natuur te beheersen. Het gaat in de beschrijving van feiten om het ontwikkelen van theoretische verklaringen die het mogelijk maken het gedrag van de natuur te voorspellen. Doordat de natuur voorspelbaar wordt, kan de mens voortaan 'rekening' met haar houden, zodat hij minder overvallen en gedwarsboemd wordt door wispelturige natuurfenomenen. In sommige gevallen kan de mens de natuur zelfs inzetten om zijn eigen doeleinden te bereiken.

De manier waarop de mens de natuur ervaart verandert door deze ontwikkeling grondig van karakter. De natuur wordt steeds minder gezien als een gegeven zinvolle ordening - laat staan een 'sieraad' - maar wordt meer en meer tot neutraal materiaal dat de mens ter beschikking staat om zijn leven vorm te geven, zoals hij dat zélf wil. De natuur biedt geen enkele morele oriëntatie meer en geeft uit zichzelf geen morele maat of orde. In zo'n morele woestenij - in zo'n leeg universum - kan de mens zich niet langer tot de natuur richten met de vraag hoe te leven. De vele manieren om te leven zijn allemaal even 'natuurlijk'.

Door deze visie op en omgang met de natuur wordt de mens op zichzelf teruggeworpen. Hoe je eigen leven vorm te geven is voortaan een kwestie van eigen verantwoordelijkheid. Elk beroep op een voorgegeven natuurlijke orde wordt daarbij voortaan gezien als een poging je individuele verantwoordelijkheid te ontvluchten. De vrije en verantwoordelijke mens draagt de morele maat voor zijn handelen vanaf nu in zichzelf. Deze positie zou je '*subjectivisme*' kunnen noemen, omdat morele maatstaven niet langer uit de natuur worden afgeleid, maar uit de mens - het morele 'subject' - zelf.

In deze periode verdwijnt het natuurbegrip in de ethiek steeds meer op de achtergrond. Omdat natuur wordt geïdentificeerd met wat de natuurwetenschap erover zegt, biedt ze geen morele maat meer. Terugkijkend ziet men in de kosmische orde van de klassieken slechts een projectie van de overzichtelijke politieke ordening van de Griekse stadstaat. Van de natuur als moreel oriëntatiekader rest nog slechts een in zichzelf neutraal projectiescherm voor subjectieve morele vooroordelen.

Onze tijd: ambivalentie

In onze tegenwoordige tijd zien we dat het natuurwetenschappelijke natuurbeeld en het ethische subjectivisme van de Verlichting nog steeds een belangrijke rol spelen. Ook wij zijn op onszelf teruggeworpen bij de beantwoording van de vraag wat ons leven tot een goed leven maakt. Het moderne natuurbegrip wijst ons op onze eigen vrijheid en verantwoordelijkheid, en lijkt een beroep op de natuur onmogelijk te maken. Maar waarop moeten we ons eigenlijk wél richten bij de vervulling van onze vrijheid? Hoe weten we eigenlijk wat redelijk is om te doen?

Terwijl ten tijde van de Verlichting het vertrouwen in de redelijkheid van de mens om zich moreel te oriënteren nog ongeschonden was, zien we tegenwoordig een veel grotere twijfel aan het vermogen van de mens om op eigen kracht te bepalen wat goed en wat kwaad is. Als gevolg daarvan speelt het natuurbegrip in het alledaagse morele leven bij de beantwoording van die vraag nog steeds een belangrijke rol. In de debatten rondom euthanasie, draagmoederschap, post-menopauzaal moederschap, abortus wordt duidelijk dat begrippen 'natuur' van de mens en 'natuurlijkheid' in de mens een sterke evocatieve kracht hebben. Kennelijk blijven zich ervaringen aan ons opdringen die zich niet zonder meer laten reduceren tot 'de projectie van subjectieve voorkeuren', maar verwijzen naar een 'voorgegeven orde' die de mens overstijgt.

Ook met betrekking tot de 'grote' natuur zien we dat het antieke natuurverstaan een rol blijft spelen. De milieuproblematiek bijvoorbeeld wordt door veel mensen ervaren als een symptoom van een levensstijl die zich te ver van de natuurlijke orde heeft verwijderd. In zo'n visie is de mens niet de maat van de dingen, maar bestaat er zoiets als een natuurlijke ordening die gerespecteerd moet worden. Dergelijke betekenissen spelen ook een rol in de discussies rondom natuurontwikkeling, de introductie van de Zeearend en in debatten over de genetisch gemanipuleerde stier Herman, of het gekloonde schaap Dolly. Uit al deze voorbeelden wordt duidelijk dat het natuurbegrip tegenwoordig een verre van neutrale betekenis heeft. Ondanks de klaarblijkelijke overwinning van het wetenschappelijke natuurbeeld blijkt dus dat elementen van het klassieke kosmologische natuurbesef voort zijn blijven bestaan. De natuurwetenschappelijke wijze van kijken blijkt niet het enig mogelijke, de natuur doet zich *niet alleen maar* voor als betekenisloze leegte. Terwijl het zogenaamd moreel-neutrale wetenschappelijke natuurbeeld enerzijds de hegemonie lijkt te hebben veroverd, circuleren anderzijds een veelheid aan normatieve natuurconcepten aan de hand waarvan de mens zich in de wereld oriënteert.

Het resultaat is dat we de natuur enerzijds zien als moreel neutraal en alle vragen rondom normen en waarden worden doorverwezen naar de 'subjectieve' beleving, terwijl we anderzijds bij de beantwoording van die vragen toch steeds weer teruggrijpen op allerlei normatieve natuurconcepties.

Problemen bij het ideaal van "leven volgens de natuur" in onze tijd

Tegenwoordig zijn wij in zekere zin schizofreen: enerzijds zijn we kinderen van de Verlichting en weten we dat betekenis in de natuur nooit op zichzelf gegeven is, anderzijds ontwaren we in de natuur een voorgegeven morele orde en blijven we in die zin erfgenamen van het antieke gedachtegoed. Wat ons onderscheidt van de oude Grieken is het besef dat de natuur als betekenisgeheel nooit zomaar gegeven is, maar altijd al door ons geïnterpreteerd. We leven tegenwoordig in een maatschappij waarin verschillende tradities naast elkaar en bij elkaar komen, waar hetzelfde fenomeen verschillende betekenissen kan hebben. De veelheid aan culturele tradities attendeert ons erop dat de betekenis van de werkelijkheid kennelijk niet in zichzelf gegeven is, maar altijd een interpretatief moment met zich meebrengt². Elk oordeel over de morele betekenis van de natuur impliceert al een bepaald wereld- en mensbeeld: elke morele uitspraak impliceert al een bepaalde interpretatie van de werkelijkheid en een bepaalde positionering van de mens daarin.

Je kunt zelfs niet zeggen dat we de werkelijkheid *eerst* neutraal kennen en pas *in tweede instantie* kleuren door er een waardering aan toe te kennen. De verschillende interpretaties van natuur hebben zelf vanaf het begin al een morele component. Zo is bijvoorbeeld de natuurgeneeskunde erop gericht de 'natuurlijke balans' in het lichaam van de patiënt te herstellen. De natuur wordt opgevat als

'harmonie van levenskrachten', 'evenwicht van energie', 'stabiliteit', 'orde' etc. De termen orde, balans, harmonie, evenwicht en dergelijke zijn echter eigenlijk al van meet af aan morele termen. Het spreekt vanzelf dat je evenwichten moet herstellen. Zouden we echter in plaats van 'verstoord evenwicht' meer neutrale termen gebruiken zoals 'verschuiving in de krachtenverhouding', dan is de morele boodschap ineens een stuk minder vanzelfsprekend. Ik zeg dit niet om de morele interpretaties van de natuur in diskrediet te brengen. Veeleer wil ik erop wijzen dat een bepaalde morele betekenis van en omgang met natuur niet bovenop een op zichzelf moreel neutrale kennis van de natuur wordt 'geplakt', maar dat ons verstaan van de natuur vanaf het begin af aan zelf al moreel geïnformeerd is.

Iedereen die morele keuzen maakt doet dat vanuit een bepaald mens- en wereldbeeld - en dat dit wereldbeeld van meet af aan is gekleurd door levens- en wereldbeschouwelijke overtuigingen. Dat wereldbeeld is het oriëntatiekader dat je handelen richting geeft. Het geeft je een criterium om te beslissen tussen juiste en minder juiste handelingen - tussen gepast en ongepast gedrag etc. Er is geen moreel neutrale kennis van de natuur, want zelfs het beeld van de natuur dat bij uitstek pretendeert moreel neutraal te zijn - het natuurwetenschappelijke - geeft nog een invulling van de natuur als zinloze betekenisloze woestenij - een alles behalve neutrale vaststelling.

Nu behelst het feit dat er in onze tijd meer interpretaties van natuur circuleren een probleem. Het natuurbeeld van de natuurgeneeskunde waarin balans centraal staat ondervindt ernstige concurrentie van andere normatieve natuurbeelden. De vraag zou dan ook kunnen opkomen hoe te bepalen welke natuurconcept het beste is en hoe we zouden kunnen kiezen tussen de verschillende natuurconcepten.

Om die vraag te kunnen beantwoorden, hebben we een criterium nodig - een objectief punt van waaruit je zou kunnen zien hoe de natuur nu 'werkelijk' geordend is. We hebben echter gezien dat de pretentie om zo'n objectieve maatstaf te bezitten ten zeerste samenhangt met de modern wetenschappelijk visie waarin de natuur in zichzelf betekenisloos is en betekenis pas ontstaat wanneer mensen hun vooroordelen op de natuur projecteren. Een objectieve keuze tussen de verschillende normatieve natuurconcepten lijkt in dat geval niet mogelijk. Sterker nog: wanneer we het normatief begrip van natuur *serieus* willen nemen, dan doet zo'n keuze tussen levensbeschouwelijke noties van natuur zich eigenlijk helemaal niet voor! Een normatief natuurbeeld is immers het resultaat van de morele ervaring dat er een moreel betekenisvolle orde in de werkelijkheid zit waaraan we ons iets gelegen moeten laten. Het normatieve natuurbeeld is dus juist het criterium *op grond waarvan* we keuzen maken! Een dergelijk criterium kunnen we niet kiezen, maar hooguit al dan niet affirmeren.

'Leven volgens de natuur' in de huidige natuurgeneeskunde

Toch blijkt de gedachte dat je kunt kiezen tussen verschillende levensbeschouwingen en bijbehorende normatieve natuurbeelden verleidelijk in onze met moderne natuurwetenschap doordrenkte maatschappij. Dat werkt ook door in de verhouding tussen natuurgeneeskunde en reguliere geneeskunde.

Momenteel wordt er toenadering gezocht tussen reguliere en natuurgeneeskunde. In de huidige toenadering tussen reguliere en complementaire geneeskunst wordt wel eens verwezen naar de gebleken effectiviteit van alternatieve benaderingen. Gesuggereerd wordt dan dat je zou moeten kiezen voor die behandeling waarvan in een bepaald geval het beste resultaat te verwachten valt. In

deze pragmatische visie op alternatieve geneeswijzen worden al die behandelingen nuttig geacht, die het beoogde effect (de genezing van een patiënt) bereiken. In deze visie verwordt de natuurgeneeskunde tot een techniek (naast andere) om het menselijke lichaam aan een vooraf door mensen omschreven doel te laten beantwoorden. Een dergelijke instrumentele visie op de natuurgeneeskunde, die natuurgeneeskunde louter als moreel neutraal middel opvat (alles wat resultaat oplevert is goed), lijkt me evenwel in strijd te zijn met de oorspronkelijke normatieve inzet van natuurgeneeskunde, die haar morele maat immers uit de natuur zélf haalt. De instrumentele opvatting vooronderstelt dat er een objectieve 'onpartijdige' positie bestaat. Maar we hebben gezien dat deze pretentie van objectiviteit onlosmakelijk verbonden is met de modern-wetenschappelijke opvatting waarin de natuur 'an sich' betekenisloos is, en haar betekenis pas krijgt wanneer mensen haar subjectief gaan interpreteren. Van het oorspronkelijke morele ideaal van leven volgens de natuur zijn we bij een dergelijke instrumentele visie op natuurgeneeskunde dus ver verwijderd.

Toch hoeft een bewustzijn van het feit dat we de natuur altijd interpreteren niet per se uit te monden in een dergelijke instrumentalisering die de normatieve inzet ongedaan maakt. Er is ook een andere positie mogelijk, die wellicht meer recht doet aan het eigenlijk normatieve moment in vele natuurinterpretaties. Wat dat betreft is de term 'complementaire geneeskunde' volgens mij veelbetekenend voor de positie waarin de natuurgeneeskunst zich in onze tijd bevindt. Wanneer natuurgenezers zichzelf als complementair zien, erkennen ze daarmee dat er nog andere visies op natuur bestaan. Natuurgenezers hanteren weliswaar een bepaald normatief natuurbeeld in hun behandelingspraktijk - maar zien dit zelf niet langer zien als de enig mogelijke interpretatie van de werkelijkheid. Het natuurbegrip van de complementaire geneeskunde is wat dat betreft 'modern' geworden. De oude Grieken zagen hun kosmische orde als de werkelijkheid zelf. Dit naturalistische wereldbeeld kwam pas in een crisis toen bleek dat in elke Griekse stadstaat een andere morele orde uit de natuur gelezen werd. Ook wij kunnen niet meer naïef in één natuurlijke orde leven. De vele natuurbeschouwingen in onze pluriforme maatschappij attenderen ons erop dat we natuur interpreteren. Die erkenning hoeft niet te betekenen dat elke normatief natuurbeeld louter 'subjectieve beleving' is van een in zichzelf moreel neutrale natuur³.

Het normatieve natuurbegrip in de natuurgeneeskunde geeft aan dat het kennelijk mogelijk *blijft* om zich te spiegelen aan een werkelijkheid die zich in morele ervaringen voordoet als een goede orde en om het als een opgave te ervaren om zo te leven dat deze orde weerspiegeld wordt. Maar zulk een morele orde in de natuur is - weten wij inmiddels - nooit *zonder meer* 'gegeven'. De betekenis die natuur voor ons heeft is sterk gerelateerd aan bepaalde ervaringen van die natuur waarin zich de dingen zo aan ons voordoen dat deze een ordening suggereren. En deze ervaringen zijn zelf pas mogelijk als we moreel gevormd zijn en als we op een sensibele manier omgaan met de natuur, zodat deze zich betekenisvol kan tonen. We 'nemen onszelf mee' in dergelijke ervaringen. Natuurgenezers hanteren in hun praktijk een bepaald cultureel natuurbeeld. En hoewel het maar één van de mogelijke interpretaties van natuur is, maakt ze wel een bepaalde omgang met natuur mogelijk. De betekenis van de natuur moet op een creatieve manier worden geïnterpreteerd en toegeëigend, maar berust als het goed is tegelijkertijd ook op een aandachtige omgang met onze natuurlijke omgeving.

De erkenning dat we de natuur altijd interpreteren moet ons echter wel behoeden voor dogmatisme. We kunnen niet zonder meer het alleenrecht opeisen om te spreken namens de natuur of te spreken vanuit een uniek weten van de natuur. De betekenis van de natuur is niet zonder meer gegeven maar toont zich slechts in een voortdurende aandachtige omgang met die natuur. Maar het besef dat er andere interpretaties mogelijk zijn impliceert ook dat de natuur zich nieuw en anders

tonen kan. We kunnen misschien niet objectief kiezen tussen verschillende natuurconcepten, maar in een gesprek met anderen kunnen we ons wellicht wel bewust worden van de beperkingen van ons eigen begrip van natuur, en daarmee leren open te staan voor alternatieve manieren waarop de natuur zich aan ons tonen kan.

Wanneer 'leven volgens de natuur' vandaag nog iets te betekenen heeft, dan heeft het wellicht hiermee te maken. Respect voor de natuur betekent tegenwoordig wellicht vooral dat je bereid bent je eigen vooroordelen omtrent de aard van de natuur te laten corrigeren. Leven volgens de natuur betekent dan dat je het gesprek aangaat met andere visies en dat je open staat voor andere mogelijkheden waarin de natuur zich voordoet; leven volgens de natuur bestaat dan uit een aandachtig 'luisteren' naar zowel andere visies als een andere natuur.

¹ Hieronder zal ik enkele historische natuuropvattingen kort bespreken op zo'n manier dat duidelijk wordt hoe deze tegenwoordig nog steeds een rol spelen in onze ervaring van en omgang met de natuur. Ik ben daarbij niet primair geïnteresseerd in een historisch juiste beschrijving. Ik wil laten zien hoe het verleden in onze tijd doorwerkt, en zal daarbij onvermijdelijk een deel van de heersende vooroordelen over dat verleden te herhalen. Mijn schets van de antieke natuuropvatting zal ongenueanceerd zijn. De Griekse filosofie beslaat een periode van vele eeuwen. Ik wil slechts enige karakteristieke elementen van het antieke natuurbegrip bespreken, die bij de meeste Griekse filosofen in meerdere of mindere mate aanwezig zijn, en niet ingaan op de vele nuances en verschillen tussen de diverse Griekse denkers. Mijn beschrijving van de antieke tijd zal ook enigszins anachronistisch zijn omdat ik over de Griekse natuuropvatting spreek in een taal die aan de Grieken vreemd is. Hetzelfde geldt voor mijn weergave van de Verlichtingsdenken.

² Met het begrip interpretatie is een nieuw - typisch modern - element toegevoegd aan het natuurkennen. Interpretatie is een term die pas de laatste eeuw een centrale plaats heeft gekregen in de filosofie. Voordien was de term 'interpretatie' voorbehouden aan de wijze waarop de mens met teksten omging, meer in het bijzonder wanneer het ging om uitleg van de bijbel. Tegenwoordig zien we dat deze term ook van toepassing wordt verklaard op de manier waarop de mens de werkelijkheid als geheel kent.

³ We kunnen zelfs zeggen dat een dergelijke visie juist *niet* de veelheid aan perspectieven erkent, omdat ze er immers impliciet vanuit gaat dat één bepaald perspectief op de natuur - het wetenschappelijke - beter, objectiever, onpartijdiger en adequater is dan alle andere perspectieven.